

ВОДИЧ КРОЗ ЕПСКЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ ТРАДИЦИОНАЛНЕ КУЛТУРЕ

(Главни јунак и осјала *џосјода*. Л. Делић, М. Детелић, Љ. Пешикан
Љуштановић. Београд: Завод за уџбенике, 2017, 440 стр.)

Најпознатије јужнословенске епске песме, пропуштене кроз многострану аналитичку призму Мирјане Детелић, Љиљане Пешикан Љуштановић и Лидије Делић, окупиле су се у зборнику *Главни јунак и осјала џосјода*, у издању Завода за уџбенике. Зборник није проста сума насумично анализираних песама. Ауторке су одабрале најбоље представнике појединих кругова песама, кроз чију су интерпретацију сагледале шири епски опус и поетику гласовитих Вукових певача.

Главни, обимнији део зборника, обухвата седамнаест студија, које прате Вуков хронолошки принцип конципирања, те тако збирка отпочиње истраживањем песама на међи, у којима је епски стилизован религиозно-моралистички идејни импулс одевен у породично-новелистичко рухо. Песме о великом греху, као што је чедоморство, непоштовање родитеља, превара кума, родоскврнуће, Мирјана Детелић анализира са социорелигијског становишта тумачења божанске епифаније кроз чуда, која се у епским обрадама препознају као три општа места: ницање цркве на месту страдања праведника, пропадање грешника у земљу или воду, и земљино неприхватање његових костију. Одгонетање семантике отвореног и затвореног простора у песмама о убиству сопственог детета и оптуживању заове (сижеи о грешној Павловици), комбиновано с психолошким тумачењем ликова и социокултуролошким приступом, указало је на амбивалентну позицију жене, туђина, странца, у патријархалној породици, и антагонизам који је донео прелазак с ендогамије на егзогамију.

Упоредна анализа Љиљане Пешикан Љуштановић двеју песама о трошењу немањићког блага на бројне задужбине, једна слепа Степаније, а друга Филипа Вишњића, показала је два концепта поимања задужбинарства и поетског памћења родоначелника Немањића. Поређење језика, стила, тона казивања, композиционог устројства, лика Светог Саве и ауторског удела сваког певача, открило је два паралелна, а ипак прожимајућа, рефlekса културне и историјске традиције у нашој епци. На једној страни је духовно-религиозна, женска и више лирска визија следе певачице, којом се успоставља земаљско-небеска вертикала за светачко уздицање Немањића и Саве међу њима, као будућег хришћанског светитеља, а на другој је профани, државнички, ратнички, мушки и епски код певача устанка, који наглашава улогу Немањића у изградњи српске царевине и Саве као вође, државника и царског сина.

Песма о женидби краља Вукашина послужила је Лидији Делић као одличан предлог за дешифровање механизма поетског уобличења историјског догађаја, постепену трансформацију реалних факата и њихово саображавање постојећим епским сижејним обрасцима. Историографско посматрање допуњено је структурално-типолошким мапирањем највидљивијих тачака еволуционог лука који води од почетног историјског импулса и погибије чувеног хајдука, војводе Момчила, до познате епске верзије Стојана хајдука. Утврђивање тачних разлога замене реалних околности (погибија испод града – сижеом о издаји жене), потом путева преноса мотива са једне личности на другу (са Јована Кантакузена на краља Вука-

шина), као и повода измена географских појединости (преношење места догађања на запад, из Перитериона у Пирлитор), уједно је путоказ за сусрет историје и песме и осветљавање методологије настанка усмене творевине.

Анализа песме *Зидање Скадра* супротставља се данашњим модерним школским интерпретацијама које овај сиже истичу као пример окрутности и варварства. Уместо тога, Љиљана Пешикан Љуштановић предлаже приступ који укључује педагошку визуру и уводно упознавање читалаца са архаичним веровањима и традиционалним концептима жртве у различитим епохама и културама, а потом се ослања на иманентни метод који под лупу ставља језик, стил, ритам, звуковни слој, лексику, семантику, ликове и композиционо устројство. Уочава да је на свим овим равнима на снази принцип понављања, који јасно обележава односе међу ликовима, сваки кључан догађај у песми и скривена значења и који је одговоран за трагичан, баладичан тон. Примењен на различитим нивоима, као стилско-изражајно средство, уобичајена епска наративна техника или композиционо-структурни образац, потцртава основно својство фолклорних жанрова, а то је формулативност.

Сижеи о јуначкој женидби с препрекама, а међу њима *Женидба Душанова*, као најцеловитији и најбољи представник овог сижејног обрасца, били су идеално полазиште Мирјани Детелић за проучавање односа између фолклорне свадбе и епске песме, тј. стварносног модела и књижевног текста који на основу њега настаје. Семиотичко димензионирање надређених и подређених, реалних и уметничких светова омогућено је пажљивим самеравањем саобразности и одступања етнолошке и усменопоетске грађе. Испоставило се да је епска песма о женидби с препрекама трећестепени модел, модел вишег реда у односу на Лотманову другостепену концепцију релације стварности и текста, с обзиром на то да израста на свадбеном ритуално-магијском предлошку, који је и сам модел једног облика културног понашања. Кроз сагледавање супротности близу – далеко, свој – туђ, ујак – сестрић, племић – чобанин, односа на којима се темеље типолошке варијанте женидбеног модела, показано је како епика чува сећање на давну обредно-религијску праксу, али се истовремено од ње и одваја јер другачије моделује сакрални и профани простор, његове границе и функције иницијаната – женика и невесте.

Готово цео епски опус Старца Милије, три од четири песме, ушао је у избор за анализу. Тако је необична, инваријантна песма о гордој Роси која одбија тројицу просаца, чувених српских јунака, подвргнута детаљном структурно-типолошком упоређивању с обрасцима блиских модела, могућих предложака, какви су избор између више просаца, сукоб јунака с циновком, нереализована божанска свадба и сл. Резултат испитивања Лидије Делић открио је да су сви ликови, мотивски склопови и композиционо-сижејне секвенце преузети из епске или лирске традиције, али да је „самовољни и самосвојни“ Вуков певач сучелио и укрстио различите системе – епски и митски, испољавајући индивидуалне црте и особени таленат применом модерног проседа разарања јуначког кода, кроз иронизацију епског света и трагично бојење поступака јунака. Ова студија осветљава два кључна питања – потврђује особену поетику Старца Милије и разрачунава се са погрешним интерпретацијама епилога које Марково кажњавање девојке своде на бруталну освету плаховитог одбијеног просца.

Још један прилог познавању поетике овог необичног Вуковог певача јесте компаративна студија Љиљане Пешикан Љуштановић о песми *Бановић Сџрахиња* и истоименој Михизовој драми. Паралелно позиционирање ликова, ишчитавање структурно-семантичких елемената оба дела и њихова историјско-политичка, социјална и културолошка контекстуализација нису само осветлили два поетички и жанровски различита остварења, него су и вишеструко одговорили на давнашња питања односа историје и поезије, усменог и писаног, традиционалног и модерног.

Ауторка доказује да савремена драма, изграђена на темељима епског сижеа или културноисторијског предања, рачуна на колективну свест и познавање старе „приче“, али да истовремено ресемантизује наслеђено, читавајући у фолклорни фон савремене социјално-психолошке наносе, те тако своју уметничку аксиолошку позицију дугује управо дијалогу и конфронтацији с народном баштином.

Чак три студије Лидије Делић у овој збирци тичу се посредно круга песама формираног око лика Марка Краљевића, незаобилазног у школској пракси. Једна је већ помињана анализа песме о Марковој неуспешној просидби сестре Леке капетана, а друге две су интерпретације сижеа у којима се Марко сукобљава са Мином од Костура, односно, циновком девојком. Варијантама песама о освајању Костура и савладавању необичног каменитог противника приступљено је укрштањем тро-струке визууре – поетске, историјске и митолошке. Бројне тачке пресека ова три система откриле су да у овој песми постоји широк простор у којем су се преклопиле историјске околности, традиционалне представе и наративне матрице, при чему преимућство епског плана, који потенцира јуначку потврду статуса, није доведено у питање. Атипични проседеи, неубичајене сижејне секвенце и они структурни елементи који одступају од утврђених схема били су путоказ за дешифровање логике измена, приближног времена тих трансформација и повода њиховог укључивања у завршни епски образац.

Сукоб јунака с циновком у јужнословенској епизи испраћен је прегледом варијаната претежно из бугарско-македонског епског ареала. Испитивање генезе модела пошло је од архаичне матрице о нестанку првобитног народа гиганата и жанровских узуса који су обликовали њено дихотомно уобличавање у предању и епизи. Песма је апстраховала древну владарку исполина – Црну краљицу, сликајући је као хтонско-соларно биће, девојку ратницу, циновог раста и огромне снаге, а епска логика надаље је на место њеног противника поставила јунаке сличног порекла, стаса и снаге. Ланац се потом протегнуо и на привлачење сличних сижејних образаца, који су се надаље опет везали за типичне јунаке или позната имена. Тако је структурно-генеалогски метод анализе песама о сукобу с циновком маркирао основни градивни принцип епског разуђивања, који је одговоран за појаву бројних иначица, а то је аналошко уланчавање ликова и сижеа.

На сличном трагу је Лидија Делић и када осветљава путеве настанка песама о сукобу болесног јунака с Арапином. Историјски метод трагања за потенцијалним прототипом допуњен је истраживањем легендарно-митолошких исходишта главног мотива. Међусобно самеравање удела хагиографског и епског жанра у процесу интеракције потврдило је несумњиву модификацију поетског обрасца под утицајем светачке биографије, али и недвосмислену превласт епског жанра, који је, кад је једном учврстио типичну сижејну схему, дозволио минималне трансформације као што су просторно измештање, топонимске алтернације или супституције имена протагонисте.

Одгонетање особене поетике Старца Милије заокружено је тумачењем сижеа о женидби Максима Црнојевића, из аспекта етнолошког сагледавања одсликавања обредне праксе у епској песми. Повод трагичном развоју догађаја Лидија Делић је пронашла у поступку кумулативног низања огрешења о ритуалне норме и баштињене обрасце понашања. Неумереност, превазилажење традицијом прописаних мера отворили су простор неминовном страдању јунака. Ауторка уочава блискост оваквог трагичког концепта античкој драми и истовремено модерност, вишедимензионалност Милијиних јунака, који искачу из епског пљоснатог шаблона.

Из круга песама о Вуку Гргуревићу Бранковићу, Љиљана Пешикан Љуштановић издвојила је бугарштицу о смрти деспота Вука записану средином XVII

века у рукописној књизи Гундулићевог *Османа*, јер одступа од традицијом утврђеног змајевитог хабитуса овог јунака и одбацује и најмање трагове чудесности и нуминозности. Кроз контраст диморфног, огњевитог бића, обликованог комбинавањем историјских чињеница и древних представа, како је Вук представљен у највећем броју песама, и реалног, људског бића, историјског деспота, супруга, пријатеља и вазала, како је приказан у овој обради, она гради целовити епски лик Змаја Огњеног Вука. У сижеу о његовом поетском тестаменту, открива препознатљива начела фолклорног текста, али и индивидуалне црте непознатог певача, који се удаљава од познате схеме предсмртног завета, нијансирајући је лирском исповешћу трагичног јунака људских димензија и рефлексима ритуалне и феудалне социјалне праксе.

Дванаест песама о Бају Пивљанину из Вукових збирки и рукописа грађа је од које је пошла Љиљана Пешикан Љуштановић у проучавању поетске биографије овог знаменитог јунака. Контрапункт Бајовог лика из варијанте о неуспелој женидби Ришњанина Хаџије због напада хајдука на сватове и осталих песама о двобојима и четовању отворио је простор теоријском промишљању категорије епског јунака, која подразумева многоликост противречних црта, сабраних из различитих поетских и жанровских обрада. Структурно-типолошко испитивање релације јунака и њему компатибилних сижејних модела допуњено је и трагањем за пресечним тачкама историје и поезије. На примеру Бајове поетске биографије која је из реалне апстраховала само елементе компатибилне обрасцу хајдучке биографије показано је преимућство логике жанра над утицајем историјских реалија.

Комбинацијом митопоетске и композиционо-структуралне анализе баладе о женидби Милића Барјактара, Мирјана Детелић рашчитава логику настајања усмене песме која апсорбује различите вантекстовне елементе. Ослањајући се на колективне представе традиционалне културе, које могу бити похрањене и у другом фолклорним жанровима, епика гради свој сложени свет значења, који никад није искључиво епски. Сложеност се очитује и кроз вишедимензионалну примену принципа паралелизма, на свим нивоима структуре, од језичких, преко композиционих, до семантичких. Изнад свега стоји начело формулативности и епска формула у којој ауторка препознаје чвориште значења и тачку пресецања дихотомних светова.

Песми која је нашој народној поезији отворила врата европске учене публике, чувеној *Жалосној њјесанци њлеменије Асанџинице*, посвећене су две студије Лидије Делић. Она сумира књижевноисторијска трагања за пореклом Фортисовог записа и разрачунава се са вековним националним својатањима ове баладе. Подсећа на грешку пројектовања савремених културно-политичких модела на усмено стваралаштво, које суштински не познаје оштра национална, политичка и конфесионална омеђења. Испитује рецепцију Фортисове варијанте и потврђује повратни утицај штампане збирке на усмени медиј. Упоредјујући ову варијанту са потоњим записима, закључује да је управо она била коначна, крајња обрада и отклон од традиционалне схеме ка модернијем, урбанијем сензибилитету, који је препознала тадашња Европа. Популарност *Хасанџинице* ауторка тумачи управо добром рецепцијом у средини која је имала другачији сензибилитет од оне у којој је песма поникла, а где заправо и не би била прихваћена као врхунска обрада због непоштовања узуса естетике истоветности, важеће у традиционалној култури, која подразумева доследне обрасце лирских и епских модела и санкционише удаљавање од фолклорних матрица.

Поетику устаничке епике и њеног најбољег творца сажима анализа песме *Кнез Иван Кнежевић Љиљане Пешикан Љуштановић*. Интерпретација заснована

превасходно на тумачењу поступака протагонисте у контексту реалних друштвено-историјских збивања и из аспекта херојске и сижејне типологије жанра, теоријски је уобличио лик племенитог јунака атипичне храбрости, у исто тако необичном споју усмене хронике и хагиографије. На сличном двојству темељи се и поетска концепција Филипа Вишњића, певача устанка. Ауторка примећује да он преобликује језичке обрасце и формуле, другачије моделује ликове, али да у његовом новом, модернијем виђењу света има простора и за наслеђене праслике.

Друга, знатно мања целина зборника, али не и мање важна, синтеза је и заједнички пресек претходних анализа. Истраживање неколико особених мотивских склопова дало је увид у шири концепт епског жанра.

Мотив гроба у народној поезији, предмет интересовања Љиљане Пешикан Љуштановић, неодвојив од обредног и магијско-религијског контекста, захтевао је антрополошко осветљавање поетске грађе и разгртање слојева значења уско повезаних са древним системом веровања и ритуала. Поетска слика оног света данашњем читаоцу је затворена и херметична, поготово што је у сваком жанру другачије кодирана. Сложена симболика сахране, руже, дрвета, камена, воде и радњи везаних за обележавање гроба рефлектује амбивалентан однос живих према мртвима, који се доживљавају као преци заштитници и опасна онострана бића. Ауторка наглашава колико је снажно усмена поезија асимилувала култ мртвих и нуди кључеве за разумевање симболичких поетских представа.

Симболику зелене јабуке у епским песмама Мирјана Детелић разматра из ширег аспекта утицаја традиционалне културе. Вишезначност архаичних представа о јабуци и зеленој боји, као посебним културним кодовима, испитује из угла семиотике и антрополошке лингвистике, а потом прати њихов уплив у усмене творевине, с посебним акцентом на епику. Подвлачи универзално својство фолклорног текста да из ширег традицијског оквира апстрахује само поједине елементе, у складу са логиком сопственог жанра. Поетско уобличење подразумева и извесну надоградњу, па се тако семантика усвојених садржаја мења, усложњава. Зелена јабука у епској позији тако осим опште амбивалентне симболике витализма и смрти, поприма и искључиво епску симболику и конотира као непријатељска глава, страдање младог човека или пракса слања поздрава.

Трагање Лидије Делић за пореклом и дисперзијом мотива опасности девојачких очију маркирало је најзначајније тачке пресецања митолошке, обредне и усмено-поетске равни, на којима су се космолошке представе о плодности, тј. периодичном обнављању природе, и сећање на магијске инверзне заштитне радње материјализовали кроз епску формулу клетве девојачких очију. Она је пак указала на дијалог између наоко удаљених сижеа о мучењу хајдука и спасавању робља и открила начине преноса и трансформације мотива и интеракције сижеа.

Завршна студија, коју потписују све три ауторке, бави се питањем аутентичности епске песме из угла поетичке конзистентности. Тумачећи запис из рукописне збирке Јована Срећковића с краја XIX века о тужним сватовима, својеврсним минус-поступком показано је шта све једна песма нема, а шта би требало да има да не би довела у питање своје усмено порекло и припадност традиционалној култури. Потцртано је важно структурно начело о конгруенцији формуле и сижеа, односно о компатибилности сегмената који се уланчавају у наративни ток. Неусклађене секвенце нису само проказале још једну „лажну народну песму“, него су и потврдиле замену епског погледа на свет новим типом осећајности. Примери који су послужили као контрапункт песми о несрећним сватовима, налазе се у претходним студијама, те тако ово сводно истраживање суштински заокружује књигу.

А она је много више од зборника интерпретација појединих песама. Свака од њих била је почетни импулс у трагању за генезом, структуром и поетичким

законитостима епског жанра. Потврдило се да је епика неодвојиви сегмент традиционалне културе, јер непрестано комуницира с митолошким и религијским представама, сфером магије, ритуала и реалних збивања. Зато је анализа сваке поетске обраде захтевала познавање ширег фолклорног контекста и плурализам метода, па су ове студије изузетан пример ваљаног, зналачког приступа усменим творевинама. Двоструки циљ који су ауторке поставиле – методички и поетички, више-струко је остварен. Проучаваоци и познаваоци фолклора у овом зборнику ће наћи сублимат знања о усменопоетском жанру и надахнути интелектуални подстицај за даља читања и истраживања, а љубитељи епске поезије, наставници, студенти и ученици – драгоцен водич кроз запретена значења сопствене традиције, која су, нажалост, савременом човеку све магловитија и даља.

Др Данијела Р. Пејковић
Институт за књижевност и уметност
Краља Милана 2, 11000 Београд, Србија
petkovic.danijela@yahoo.com

UDC 821.163.41:929 Šević M. (049.32)

МОЋ БИОГРАФСКОГ МЕТОДА

(Зорица Хаџић. *О Милану Шевићу*. Нови Сад: Академска књига, 2017)

Биографски приступ у науци о књижевности у већем делу двадесетог века био је маргинализован. Закупљеност текстом и уверење да је књижевно дело целовит, аутономан систем довео је до идеје Ролана Барта о „смрти аутора“. Из те перспективе, бављење пишчевим животом изгледало је као нека врста небитног интересовања и позитивистичког анхронизма. Чини нам се да тек последњих година, с ове стране структурализма и постструктурализма, почиње, у новом кључу, снажнија обнова биографског метода у српској науци о књижевности.

Свакако савременој обнови биографизма, на глобалном плану, допринела су методолошке оријентације у науци о књижевности као што су нови историзам и студије културе. Ипак, њихов утицај, чини нам се, у српској науци о књижевности пре је снажан сигнал о крају доминације одређених методолошких ортодоксија него ли непосредан основ нових биографских изучавања. Најзначајније дело савременог биографизма код нас јесте књига Жанете Ђукић Перишић *Писац и њрича, Сиваралачка биографија Иве Андрића* (2012). У њеној књизи бављење Андрићевом биографијом показује се као моћно средство не само у контекстуализацији него и у интерпретацији књижевних текстова.

Битан допринос новом биографизму у српској науци о књижевности даје својим укупним радом и Зорица Хаџић. Један од резултата тога рада јесте и њена најновија књига *О Милану Шевићу*. У њој нам ауторка демонстрира низ специфичних могућности биографског метода не само у интерпретацији Шевићевог живота и дела већ и у реконструисању и новом осветљавању српског књижевног и културног контексту на крају 19. и у првим деценијама 20. века.

Слуги се низ специфичних разлога за ауторкину одлуку да се бави биографијом Милана Шевића. Шевић се не уклапа у уобичајени профил наших историчара